

В цьому контексті потребує подальшого дослідження механізм формування релігійної віри, завдяки якому розкривається її роль у житті особистості та суспільства.

Бібліографічні посилання:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. – К.: Українське біблійне товариство. – 2002. – 1159 с.
2. **Введенский Алексей**, профессор. Психология веры (Религиозная вера, как биогенетический принцип в психологии) / Алексей Введенский. – Свято-Троїцька Сергієва Лавра, 1899. – 84с.
3. **Глаголев С.С.** Религия и наука в их взаимоотношениях к наступающему XX столетию: [Вступительные чтения по Введению в богословие в Московской Духовной Академии] / Сергей Сергеевич Глаголев // Богословский вестник. - 1900. - № 1. – С.37-74.
4. **Глаголев С.С.**[Рец. на:]М.В.Лодыженский. Свет незримый: Из области высшей мистики. С.Пб., 1912 / Сергей Сергеевич Глаголев // Богословский вестник. - 1914. –Т.2- № 6.- С.351-385.
5. **Предко О. І.** Психологія релігії: історія, теорія, релігієзнавчі виміри / О.І.Предко // Монографія. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 278 с.
6. **Светлов П.** Вера и разум / П.Светлов // Вера и разум. – К.: Пролог, 2004. - С.7-107.
7. Святитель Августин, епископ Гиппонский. Об учителе / Августин Святитель [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://aleteia.narod.ru/august/magistr.htm>
8. **Туркулец С.Е.** Вера в контексте анализа форм общественного сознания (право и религия) / С.Е.Туркулец // Религиоведение. – 2007. - №4. – С.120-126.

УДК 288:94(7/8)+2-78

О. Л. Соколовський

ДОКТРИНАЛЬНО-ІНСТИТУЦІЙНИЙ ЗМІСТ АМЕРИКАНСЬКОГО УНІТАРИЗМУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Розглядається поява американського унітарного руху, динаміка і головні фактори його розвитку. Аналізуються ідейно-концептуальні особливості унітаризму першої половини ХІХ ст.

Ключові слова: унітарний рух, христологія, антитринітаризм, догмат Святої Трійці, Вільям Чанінг, Ральф Емерсон.

Рассматривается появление американского унитарного движения, динамика и главные факторы его развития. Анализируются идейно-концептуальные особенности унитаризма первой половины ХІХ в.

Ключевые слова: унитарное движение, христология, антитринитаризм, догмат Святой Троицы, Вильям Чаннинг, Ральф Эмерсон.

The article considers the emergence of the American Unitarian movement, dynamics and key factors for its development. The paper analyzes the ideological and conceptual features of Unitarianism in the first half of the ХІХ century.

Key words: Unitarian movement, Christology, Antytrinitaryzm, dogma of the Holy Trinity, William Ellery Channing, Ralph Emerson.

© О. Л. Соколовський, 2012

Американський унітаризм – унікальне явище у світовій релігієзнавчій думці, що мало великий вплив на естетичні, етичні, політичні і філософські концепції і тенденції в другій половині ХІХ – ХХ ст. Дослідження філософсько-релігійних основ американського унітаризму є актуальним, оскільки привертає нашу увагу до найбільш суттєвих фрагментів духовного фундаменту нашого часу.

У вітчизняній релігієзнавчій науці утвердилася думка про історичну закономірність і самобутність релігійних процесів у США. Розрізнені протестантські конфесії не були здатні сформуванати сакральний релігійний вимір, і саме світські, індивідуалістичні унітарні філософи епохи романтизму здійснили спробу запозичення з духовної історії людства і привнесення до світосприйняття американців тих першооснов сакрального, які орієнтувалися на етичний ідеал. Виявлення і систематизація основних складових філософсько-релігійного фундаменту американського унітаризму в період його становлення є актуальним.

Однак звернення до унітаризму мало вибіркового характеру, оскільки цей рух досліджувався у

загальних релігійно-культурних процесах чи ототожнювався з протестантизмом і релігійними рухами в цілому. У період нової і новітньої історії унітаризм не став об'єктом ґрунтовного наукового аналізу. Досліджувалися або окремі персоналії (їх життя і творчість), або приватна (гносеологічна, космологічна, етична, онтологічна, естетична, літературознавство, історико-компаративістська і політична) проблематика. З досліджень американського унітаризму необхідно виділити працю Н. Покровського, яка дає найбільш цілісний і повний огляд філософської творчості унітаріїв. Важливими є також наукові розвідки історичного і соціокультурного розвитку унітаризму В. Паррингтона, А. Николокіна, Т. Морозової, Ю. Ковалева. Із зарубіжних досліджень найбільш вагомими є роботи Х.-Д. і Х. Клумп'яна, Д. Гроссмана, Л. Уоллса, Є. Карлсона, що вивчали культурні зв'язки Сходу і Сполучених Штатів.

В ідеологічній сфері відродження Нової Англії значною мірою відбувалося під впливом європейських революційних ідей. Одним із перших ідеологів антитринітаризму в Європі у XVI ст. був іспанський учений і мислитель епохи Відродження Мігель Сервет, погляди котрого наближались до пантеїзму і раціоналізму. Він розвивав унітарне розуміння Бога, доводив перевагу Нового Заповіту над Старим і необхідність їх критичного дослідження. Його ідеями захопилися митці та мислителі Італії, Франції, Іспанії, Швейцарії. Найвиразнішими представниками антитринітаризму були італійські гуманісти С. Каstellіон, Л. Социн і його племінник Фауст, Б. Окіно, Ф. Станкар. Внаслідок переслідувань з боку інквізиції та непримиренного опонента Жана Кальвіна, чимало послідовників учення Сервета емігрували в Англію та Польщу. У 1774 р. колишній священник англійської церкви Теофіл Ліндсей заснував перше в Великобританії суспільство унітаріїв.

Одним з перших членів його церкви став учений Джозеф Прістлі. Після переслідувань Прістлі емігрував в Америку, де здобув авторитет видатного діяча американського унітарного руху. Під його керівництвом в 1796 р. у Філадельфії була закладена перша унітарна церква в Америці. У XIX ст. церква унітаріїв пережила період найбільшого розквіту. Унітаріанство стало джерелом духовного відродження з його трансцендентальними філософськими поглядами, соціальними реформами, широкою концепцією демократії і утопічними мріями відродження, завдяки якому Новій Англії було призначено упродовж півстоліття грати важливу відігравати в історії країни.

Період 1790–1815 рр. став етапом зародження унітаріанства, коли переглядалися старі догмати кальвінізму у світлі нового лібералізму. На відміну від кальвіністів, унітарії спростовували сліпу віру, буквальне розуміння всіх засад Святого Письма. Заперечення в унітаріїв викликало вчення Кальвіна про передвизначення. Вони були переконані у наявності свободи волі не лише у Всевишнього, а й у людини, здатній своїми силами, гідним життям подолати першородний гріх, врятуватися завдяки власним зусиллям. Тут вони знову продовжували еретично-раціоналістичну традицію і суперечили кальвінізму, який вважав людину безнадійно гріховною і не здатною змінити свою природу. Зав'язалася тривала ідейна і юридична боротьба, яка досягла апогею в 1805 р., коли Гарвард перейшов в руки унітаріїв, і в 1808 р., коли кальвіністи заснували богословську семінарію Ендовера.

Заперечення догматів кальвіністської церкви є важливим у діяльності унітаріїв. Унітаріанство засноване на вченні номіналізму пізнього середньовіччя і гуманізму епохи Відродження, які наголошували, що догмати або зміст Писання повинні бути обґрунтованими з точки зору здорового людського розуму. Звідси відходять ті норми віровчення, які не може досягнути розум при тлумаченні Писання. Основним мірилом стає раціональна доступність тексту і моральна користь.

Подібність унітарного і раціоналістичного вчення розкривається у ставленні до Письма. Вважалося, що божественна істина доступна кожній людині, розбіжності, які виникають є результатом індивідуальних дій людини, котра неправильно трактувала Боже Слово. Обґрунтовуючи перевагу розуму над вірою, унітарії приходили до висновку про зверхність людської природи над Божественною. Унітаріанство здійснювало раціоналістичну ревізію християнської ортодоксії, логічно проводячи антицерковну лінію в теології.

Важливу роль у віровченні унітаріїв відіграло спростування християнського догмату Трійці про єдину сутність трьох іпостасей Бога. Богом, за їх переконанням, є лише Бог-Отець; Дух-Святий – Його сила; Ісус Христос, хоч і народжений від Духа Дівою Марією, та за природою є звичайною людиною, що жила на початку нашої ери [1, р.15]. Незважаючи на опротестування божественної сутності Христа, унітарії тлумачили Його прихід як джерело морального прикладу у розвитку людства. Відхиляючи ідею безнадійної гріховності людини, утверджували свободу морального вдосконалення. Таким чином, критично-раціоналістична позиція унітаріїв спростовувала кальвіністське вчення про гріховну сутність людини.

Поширення і організаційне становлення унітаризму в Новій Англії було досягнуто значною

мірою зусиллям Вільяма Чанінга та Ральфа Емерсона. Чанінг ототожнював керівний принцип унітаріанства з духом сепаратизму Нової Англії раннього періоду. Філософ наголошував на праві людини відкрито висловлювати свої погляди, на незалежності священнослужителя у виборі духовних цінностей тощо. Основні принципи світогляду Чанінга формувалися під впливом новоанглійського ідеалізму. Богословські погляди Чанінга склалися під впливом двох переконань виокремлених з ідейної спадщини кінця XVIII ст.: уявлення про божественну доброту людини [1, р.455]. Саме вони стали наріжним каменем його релігійно-філософського світогляду, що сприяв дискредитації догматів кальвінізму.

Духовні переконання Чанінга постійно трансформувалися. Тривалий час він не міг остаточного обрати між антитринітарним віровченням і церковними догматами. У 1819 р. він сформулював нове богословське вчення у своїй проповіді в Балтіморі, виголошеній з нагоди посвячення в духовний сан Джаредда Спаркса. Саме з цього виступу розпочалася історія унітарного руху в Новій Англії. У своїй промові Чанінг здійснив розгорнутий наступ на кальвінізм та його догмати, які «викрили в людині суть божественного провидіння».

У 1826 р. під час церемонії освячення Другої унітарної церкви в Нью-Йорку Чанінг виклав своє вчення про спокуту у промові «Унітарне християнство як найбільш сприяюче благочестю». Проаналізувавши філософську концепцію кальвінізму про засудження на вічні муки і спокуту, Чанінг запропонував уявити проповідника, який став учити помилуванню власних дітей на прикладі Творця, що спорудив в центрі всесвіту шибеницю та стратив Істоту божественної суті. Ця страта була задумана як прояв Божої справедливості, при цьому милосердя скріплюється кров'ю, що вказує на правління в душі залякування для забезпечення світової гармонії [2, с. 384]. Чанінг провів паралелі між цим та загальноновизнаним вченням про спокутування.

Французька романтична думка Чанінга злилася з ідейною спадщиною Нової Англії і, засвоївши низку положень англійського антитринітаризму, поступово викристалізувалася у формі трьох засадничих ідей: суть Бога – любов, людина за своєю природою благородна, релігія – це життя в добрі. Ці ідеї, так само як і усе мислення Чанінга, наскрізь пройняті всеосяжним моральним почуттям, що знайшло довершене вираження у фразі: «Поклоніння добру – ось що таке релігія» [3, р.76]. Цими словами Чанінг відповів богослов'ю кальвіністів, догмати яких про засудження на вічні муки і напередвизначення були протиставлені вченню про «доброту і світло».

Чанінг не міг допустити, щоб визнане ним «поклоніння добру» вилилося в замкнутий містичний пієтизм. У 1835–1837 рр. Чанінг написав «Рабство» – відповідь апологетам Півдня, «Аболіціоністи» – відкритий лист Джеймсу Берну з Огайо, друкарню якого розгромив натовп, і наповнене благородством звернення до Генрі Клею з протестом проти анексії Техасу, чим він помітний вклад в полеміку.

Точка зору, якої дотримувалася Чанінг в питанні про рабство, була викладена в «Вступних зауваженнях» (1841). Автор пише, що усе життя він керувався двома найважливішими нерозривно пов'язаними між собою почуттями: повагою до людської природи і преклонінням перед свободою людини. «Освічена, безкорислива і морально стійка людина, що користується великим впливом, являє собою відображення слави Божої на землі... До тих пір, поки люди не усвідомлять... мету, заради якої Він вдихнув в них життя, серед них не запанує справжнього світу і духу братерства...» [2, с. 387].

Руйнівна тенденція заперечення традиційної влади і встановленого порядку речей, властива будь-якому ліберальному руху, сприймалася ним як належне. Частково це пояснюється його переконанням у непридатності старого життєвого устрою, частково – його глибокою вірою в людину. Цілісність його світогляду ґрунтується на думці про велич і божественність душі. Індивідуаліст інтуїтивістського толку, Чанінг був предтечею трансцендентального індивідуалізму. Він залишився прибічником вчення про надприродне, яке було знехтуване молодшим поколінням. Унітаріанство стало ортодоксальним, створювало нові догмати, у чому філософ бачив зраду лібералізму.

Наукові праці Ральфа Емерсона не містять догматичних посилок. Проблему духу він розглядав з позиції раціоналізму [4, р. 60 – 61]. Деякі дослідники вважають, що суттєве значення у формуванні релігійно-світоглядних поглядів Емерсона відіграв твір Семпсона Ріда «Спостереження за розвитком розуму», написаний під впливом містичних праць Сведенборга. Рід переконував читачів, що проповідь повинна ґрунтуватися на інтимному прозорінні проповідника, в основі якого лежало особливе бачення божественної присутності в природі. Це суттєво змінювало значення християнської науки, яка переходила на другий план і підкорялася акту індивідуального одкровення. Інші дослідники вважають, що на світогляд Емерсона великий вплив здійснили ідеї Платона про світову душу і благо як першоджерело всього суцього. Платон посприяв розвиненню у мислителя своєї символічної теорії відповідностей. Крім цього, вагому

роль відіграли неоплатоніки Плотін і Прокл. Саме у Прокла Емерсон запозичив фундаментальну структуру світу: Єдине у Прокла – Єдність у Емерсона, Світова душа – Наддуша, Космос – Природа.

Емерсон прагнув пізнати зовнішній світ. Поглянувши в самого себе, він виявив божественний початок в душі людини, проте все, що лежить за межами власного Я, всеосяжний матеріальний світ, котрий оточує людину, яка є часткою світу, ще належало вивчити. Виявити божественний початок світу, відчути спорідненість людини з Богом, усвідомити, що душа є мікрокосмом, – усе це було передумовою для подальшого розвитку трансцендентальної філософії Емерсона.

Твір Емерсона «Природа» ілюструє основні положення філософської системи. На його думку, кожна людина, що роздумує про суть всесвіту, не може не побачити її користь для себе. Філософ простежує природу крізь призми Спокою, Краси, Мови і Дисципліни: «У своєму служінні людині природа – не лише матеріал, але також і процес, і його результат» [5, с. 28]. За свій спокій людина зобов'язана природі. Емерсон пише, що природа реалізує самі найвищі бажання людини – любов до краси. Разом з емоціями, що виникли в результаті природних елементів, американський філософ віддає перевагу божественній красі: «Для того, щоб краса була досконалою, потрібна присутність більш високого елемента – духовності. Краса – це відбиток Бога на добротності» [3, с. 32]. За переконанням Емерсона, краса в прямому розумінні слова – єдиний прояв всесвіту: «Господь всеблагий. Істина, добро, краса – усе це лише різні прояви єдиного Цілого. Природа – символ духу» [5, с. 35].

Для Емерсона в онтологічному аспекті важливе не розуміння законів природи [«закони духу»], а «цілісність вражень, сформованих у людини найрізноманітнішими явищами природи» [6, с. 25]. Цілісність виявляється не через кількість, а через відповідність духовного і матеріального, між речами і Богом. Відношення компенсації – це пряме співвідношення між часткою і загальним, при цьому межі практично відсутні. Наступна основа, нерозривно пов'язана в романтичному світогляді з холізмом, – монізм. Єдність – основа філософствування Емерсона. Все у світі є частиною єдиної субстанції. «Істина, добро, краса – усе це лише різні прояви єдиного Цілого» [6, с. 35]. У понятті природного цілого монізм переплітається з холізмом, даний зв'язок домінуючий в емерсонівській філософії. Єдиний світовий дух не поневолює явище, але є трансцендентною точкою, з якої виходять промені одиничних властивостей і стосунків, дух відбивається і проникає в них. Навіть двоїстість, яку Емерсон бачив у світових явищах підлегла більш високому принципу єдності. Принцип полярності – це основа діалектичного світобачення філософа. З ним нерозривно пов'язаний принцип рівноваги [6, с. 90]. Діалектика визначає саму динаміку світу, стимулює його розвиток.

У 1835–1836 рр. він опублікував два есе: «Американський учений», як квінтесенція трансцендентального індивідуалізму, і «Зверненням до студентів богословського факультету», що стало Євангелієм трансцендентальної віри. Останнє есе побачило світ після запрошення Емерсона в Школу богослов'я на неофіційну зустріч зі студентами Гарварду [7, с.300-301]. В релігійному аспекті Емерсона простежується еволюція американського філософа від протестантизму до пантеїзму і переніалізму, уявлення про єдність усіх релігій. З релігійним містицизмом нерозривно пов'язаний символізм. Одне з основних джерел емерсонівського символізму – теорія відповідностей Сведенборга [5, с. 77]. Світ наповнений символами. Між макрокосмом і мікрокосмом, людством і особою, благом і природою, живою істотою і видом, предметом і його ідеальним чином існує аналогія. Наступна основа – маніфестаціонізм, тобто уявлення про субстанціальну єдність світу і його Божественної причини. Маніфестаціонізм Емерсона натуралістичний, оскільки божественне на підставі субстанціальної єдності проявляє себе в природі.

Заперечуючи божественне походження Ісуса, Емерсон зазначав, що Христос належить до істинного кола пророків. Зачарований гармонійністю душі, окрилений її красою, Він жив у цій таємниці, і вся Його сутність належала їй. Він виявив, що Бог утілює себе в людині і вирішив, що сам належить до Божого царства. У зміст Його слів і риторики увійшла істина: всі сучасні церкви побудовані не за Його принципами, а за Його словом. Християнство перетворилося в міф, подібний поетичним міфам стародавньої Греції і Риму. Ісус говорив про чудеса, вважаючи, що життя людини і всі Його діяння, – це справжнє чудо; Він знав, що ці чудеса сяють більше коли людина піднімається над собою. Однак слово «чудеса», як його трактує християнська церква, несе в собі обман. Насправді, людина перетворилася на носія божественного початку і розкрила в собі можливість самостійно, без церковного посередника, досягати моральну істину, перевтілюючись у свого власного Христа: «Кожна людина – це приховане божество» [8, с. 126], творіння Бога, загальна еволюція і рух духу, які існують поза нашою свідомістю. Людина розуміє, що істина від Бога, захищає її, проте Його таємниця їй невідома. Філософ вірить в можливість розкриття цих таємниць лише любов'ю і прагненням до самовдосконалення. Цієї

точки зору дотримується есе Емерсона «Віра в себе»: «Якщо людина живе разом з Богом, голос її буде таким же чистим, як шелест ниви» [8, с. 147]. У основі ідеї рівноправ'я людей у Емерсона знаходиться і віра людини в суть божества. Природу Емерсон вважає голосом Бога, що висловлюється з людьми.

Головна ідея релігійно-містичної філософії Емерсона: в людській особистості закладено божественний початок. Приймаючи себе, людина приймала своїх ближніх і приймала Бога. Він бачив всесвіт божественним цілим, центром якого є (для самого себе) кожна людина, випромінююча життя, яке вона звідусіль вбирає в себе. Закон, що управляє матеріальним світом, не поширюється на свідомість. Власне Я – це вищий суверенітет, а той, хто визнає відносно себе владу нижчого порядку, зрікається свого суверенітету. Саме в людській душі перебуває справжній божественний початок, який повинен правити світом замість того, щоб бути керованим ним.

Однією з основ гносеології Емерсона є інтуїтивізм. Він ставив інтуїтивне пізнання на вищий ступінь в гносеологічній ієрархії, вважаючи його основним і первинним, а інші методи – надбудовою до цього базису. Наступна гносеологічна основа філософії Емерсона позначається терміном «надраціоналізм»: логіка і раціональність виявляються об'єднані з метафоричністю, містичністю, символізмом. Розум філософ вважав першим, нижчим ступенем пізнання. Розум, тотожний Духу, Богові і Наддуші, виступає у Емерсона в якості єдиної субстанції, що пронизує весь світ.

Таким чином, послідовники унітарного руху в процесі організаційного оформлення і розвитку віровчення проявляють інтерес до життя і займаються вирішенням нагальних проблем суспільства. Вони активно виступають з відкритим протестом проти будь-якої соціальної несправедливості.

У своєму прагненні до раціонального осмислення Біблії і критики догматизму унітарії стали настільки ліберальними, що заперечують традиційні доктрини християнської віри. Поклоніння Богу вони замінили самопоклонінню. Унітарії стверджують, що людський розум і досвід мають перевагу перед Словом Божим. Вони відкинули Божий план порятунку через віру в Христа і замінили його порятунком через особисте самовдосконалення і добрі справи.

Бібліографічні посилання:

1. **Allen J.** A history of the Unitarians and the Universalists in the United States / Joseph Henry Allen, Richard Eddy. – New York: Christian Literature, 1894. – 506 p.
2. **Паррингтон В.** Основные течения американской мысли. Американская литература со времени её возникновения до 1920 года. В 3-х томах / В. Л. Паррингтон. – М.: Изд-во иностр. лит., 1962 – Т.2: Революция романтизма в Америке (1800-1960). – 1962. – 591 с.
3. **George W.** Unitarianism in America; A History of Its Origin and Development / George Willis Cooke. – Boston: University Press of the Pacific, 2010. – 532 p.
4. **Walls L.** Seeing new worlds: Henry David Thoreau and nineteenth-century natural science / Laura Dassow Walls. – Madison: U. of Wisconsin P, 1995. – 300 p.
5. **Покровский Н.** Генри Торо / Н. Е. Покровский. – М.: Мысль, 1983. – 188 с.
6. **Эмерсон Р.** Нравственная философия: Перевод / Р. Эмерсон. – Москва: Харвест; Москва: АСТ, 2000. – 383 с.
7. **Покровский Н.** Ральф Уолдо Эмерсон: В поисках своей Вселенной / Н. Е. Покровский. – М.: Центр Америк. исследований в Конкорде, 1995. – 361 с.
8. **Эмерсон Р.** Эссе / Р. Эмерсон. Уолден, или Жизнь в лесу / Г. Торо; пер. с англ. А. Зверева [и др.]; сост.: Н. Покровский, Н. Сибириков; предисл. Н. Покровского. – М.: Художественная литература, 1986. – 639 с.

УДК 111.852 : 130.2

Є. В. Скороварова

СОЦІОКУЛЬТУРНІ УМОВИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ЕСТЕТИЧНОГО ДОСВІДУ ЯК ОСНОВИ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Поняття естетичного досвіду розглядається як категорія, що виражає специфіку сучасної художньо-естетичної комунікації. Соціокультурними умовами актуалізації концепту естетичного досвіду виступає суспільна реальність модерністського мистецтва та сформований у ХХ столітті світогляд світопереживання.

Ключові слова: естетичний досвід, художньо-естетична комунікація, світопереживання,

© Є. В. Скороварова